Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 57
Warszawa 2022
Article No. 2708

Citation:

Архангельська, А. (2022). До проблем лексикографічної презентації фемінативів у тлумачних словниках української мови. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2708. https://doi.org/10.11649/sfps.2708

Arkhanhel′s′ka, A. (2022). Do problem leksykohrafichnoï prezentatsiï feminatyviv u tlumachnykh slovnykakh ukraïns′koï movy. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2708. https://doi.org/10.11649/sfps.2708

DOI: 10.11649/sfps.2708

Алла Архангельська
(Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, м. Оломоуць)

До проблем лексикографічної презентації фемінативів у тлумачних словниках української мови[1]

Фемінатив в українському тлумачному словникарстві

Фемінізація українського жіночого лексикону належить чи не до найбурхливіших мовотворчих процесів сьогодення, а фемінативна підсистема перебуває у вкрай дестабілізованому стані. Значне місце в ряду важелів її упорядкування належить лексикографічній «прописці» фемінативів в українському тлумачному словникарстві новітньої доби,

[1] Публікація виникла за цільової підтримки наукових досліджень Філософським факультетом Університету ім. Ф.Палацького в Оломоуці (Фонд підтримки наукової діяльності, проект FPVČ2022/01 *Гендерно чутливе реформування слов'янських мов крізь призму лінгвоекології*). / Publikace vznikla díky účelové podpoře vědy na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v rámci Fondu pro podporu vědecké činnosti (projekt FPVČ2022/01 *Genderově citlivé reformování slovanských jazyků prizmatem lingvoekologie*).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2022.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

адже саме за тлумачними словниками визначають рівень унормованості, кодифікованості літературного стандарту та його стильової диференціації. Натомість численні праці, присвячені вивченню українського фемінікону (дет. Архангельська, 2019, сс. 380–414; Брус, 2019, сс. 356–404), практично не торкаються мовознавчих засад лексикографування таких одиниць, зосереджуючись головно на гендерних аспектах лексикографічного опису (Космеда, 2014, сс. 161–173; Пузиренко, 2012).

Мета цього дослідження – з опорою на традицію словникової фіксації назв жінки окреслити основні проблемні питання лінгвістичних і технологічних засад лексикографування фемінативів української мови й запропонувати можливі шляхи оптимізації їх лексикографічного опису. У центрі уваги перебуватимуть проблеми позиціонування фемінатива на осі «форма слова – окреме слово», підстави для його залучення до реєстру словника тлумачного типу; об'єктивація деривaційних характеристик фемінативів; формалізований опис їх варіантів; лексикографічна презентація функціонально-стилістичних особливостей з урахуванням проблем маркування фемінатива як одиниці реєстру тлумачного словника. Дослідження виконане на матеріалі СУМ-11 (1970–1980), СУМ-11 (ДТ) (2017), ВТССУМ (2007), СУМ-20 (2010–2021) із залученням даних двомовних словників СГ (1907–1909) і РУС (1924–1933).

Фемінатив: слово чи форма слова?

Окремі сегменти українського фемінікону як виразно специфічної підсистеми найменувань особи визначаються дещо різним позиціонуванням на шкалі «окреме слово – форма слова». Ідеться про слівний статус співвідносних назв чоловічого і жіночого роду, відмаскулінно похідних фемінативів типу *учитель – учителька*, у яких лексичне значення отримує особливе граматичне оформлення завдяки двоїстості функції категорії роду: словотвірній і словозмінній. Такі одиниці, залежно від критерію (семантична співвідносність vs семантична і формально-граматична співвідносність), пропонували вважати формами слова, «формами різних слів», проте зупинилися на статусі різних слів, позаяк у них «родова ознака виражена суфіксально-флексійними засобами, тобто зовнішньою структурою *окремого слова*» (курсив наш – А. А.) (Безпояско та ін., 1993, с. 54; Загнітко, 2011, с. 150) без огляду на різне позиціонування релятивних (*працівник – працівниця*) і кваліфікативних (*бешкетник – бешкетниця*)

фемінативів, у яких формально словотвірна категорія роду за семантикою є скоріше словозмінною, як і в прикметників, що забезпечують характеристику особи (Виноградов, 1975, сс. 40–41). І попри те, що на цій ланці фемінативної підсистеми теорія мовознавчого і лексикографічного опису вступила в смугу певних суперечностей, практика лексикографування всіх типів фемінативів вимагала уніфікованого підходу до визначення їх «словникового» статусу. Тож словникова фіксація назв особи жіночої статі (і гетеронімних: *батько – мати*, і співвідносних із чоловічими: *штукатур – штукатурниця*, і неспіввідносних: *українець – українка*, й ізольованих: *породілля*) в традиції української тлумачної лексикографії здійснювалася за принципом: фемінатив – окрема одиниця реєстру із мінімально достатнім граматичним маркуванням (вказівкою на особливості деклінації та родове значення): ***видавниця***, і, ж. Проте і тут не обійшлося без граматично зумовлених лексикографічних «втрат». Переважна більшість фемінативів-іменників отримали статус повноцінного реєстрового слова, натомість кількісно обмежена група субстантивованих прикметників *молода*, *наречена*, *стара* і подібні – ні. Вони засвідчені, починаючи від СУМ-11 (1970–1980), лише як форми слів у межах словникових статей відповідних прикметників у початковій формі чол. роду: ***молодий*** 5. у знач. ім., *молода*, розм.; ***наречений*** 2. у знач. ім., *наречена*.

Фемінатив: «у словнику» чи «поза словником»?

Проблемним у тлумачній лексикографії було і залишається посутньо важливе питання залучення – незалучення фемінатива до реєстру вокабуляра. Тлумачні словники літературної мови віддзеркалюють і вже набуте, і мову **часу свого створення**, що вимагає належної повноти і точності відтворення лексикону епохи, врахування його функціональної і стильової диференціації, актуальної для цього етапу розвитку мови (Гриценко, 2011, с. 239). Укладачі першого тлумачного словника української мови СУМ-11 (1970–1980) вочевидь опиралися на певні засади «лексикографічного відбору», залучивши до його реєстру лише 56% фемінативів, засвідчених у двомовній лексикографії першої половини ХХ ст. (дет. Архангельська, 2019, сс. 169–179). Важливість чіткого усвідомлення цих засад набуває актуальності й сьогодні, адже під впливом націоналізації та фемінізації української мови тлумачна лексикографія

опиняється перед непростим вибором: залучати чи не залучати до реєстру вокабуляра ревіталізовані фемінативи доби українізації 20–30-х років ХХ ст., що їх укладачі СУМ-11 (1970–1980) залишили «поза словником», і неофемінативи – нормативно межові одиниці, створені за «правилом порушення правил» деривaційної синтагматики, допоки задекларованих в академічних граматиках української мови (Безпояско та ін., 1993; Городенська, 2017), зокрема й варіанти: *академік* (про жінку) і *академчиня*, *академкиня*, *академікиня*, *академиця*.

Надзвичайна складність окреслених питань зрозуміла. Залишається питанням, як їх вирішити? Дослідники постійно наголошують: поки що переважна більшість новітніх фемінативів містить нашарування експресивності, відтінок розмовності (*політикиня*, *політикеса*, *політичка*), окремі є недолугими (*лижиня*, *послиня*) з цілком очевидною претензією на стилістичну нейтральність (*теоретикиня*, *старостиня*), тож поки що їх не варто кодифікувати (Стишов, 2020, с. 132). Але чи є «відтінок розмовності» і «претензія на стилістичну нейтральність» аргументами незалучення фемінатива до реєстру тлумачного словника, адже величезна кількість уже засвідчених у ньому одиниць, починаючи від СУМ-11 (1970–1980), мають обмежувальну позначку «розм.» та інші маркери їх стилістичної не-нейтральності? І як відмежувати ще не належні до реєстру словника оказіональні одиниці сучасного фемінінного лексикону від належних, що вже стали фактами узусу?

Звісно, що найновіший у часі СУМ-20 (2010–2021; видання розпочато у 2010 році, видано 11 томів) вже не зможе надолужити згаяне у відображенні мови часу свого створення. Численні новопосталі та ревіталізовані фемінативи, засвідчені в публічному мовленні після 2010 р., у ньому зареєстровані лише фрагментарно. Словник як закрита інформаційна система (після опублікування не можна змінити, доповнити) може забезпечувати чи не забезпечувати користувачів пошукуваними елементами інформації. Можливо, вирішенню цього питання посприяло б створення електронного довідкового аналога СУМ-20 (2010–2021), який би дозволив доповнити його фемінативами, що їх і мовознавці, і словникарі визнають належними до реєстру.

Проблема залучення до реєстру новітніх і ревіталізованих фемінативів вимагає комплексного вирішення: визначення індексів їх частотності, різноаспектного лінгвістичного аналізу (лексикологічної та функціонально-стилістичної атестації) та чітких засад лексикографічної презентації.

Лише такий шлях дасть змогу наблизитися до відповіді на питання про фемінатив як слово «у словнику» чи «поза словником».

Словотвірна похідність у лексикографуванні фемінативів

Неоднозначністю лексикографування позначений і характер словотвірної похідності фемінативів. Сьогодні українська фемінінна деривато-логія, представлена вагомими розвідками (дет. Брус, 2019), залишається без чіткої та цілісної лексикографічно зорієнтованої концепції фіксації похідності українських фемінативів.

Виразне домінування в українській, як і в інших слов'янських і неслов'янських мовах, відмаскулінного вектора похідності жіночих корелятів є загальновизнаним. Чоловіча моція представлена у назвах жінки як соціально активної особи (*дослідник – дослідниця*), як носія внутрішніх та зовнішніх ознак (*кар'єрист – кар'єристка*), у системі родинних назв (*швагр – швагрова*). Іншу групу формують **кодеривати**, у яких жіноча і чоловіча назва визначаються рівнопохідністю. Це так звані демографічні назви за територіальною, національною ознаками: Чехія → *чех* ‖ *чешка*. До цієї групи належать і складники архаїзованої групи чоловічих та жіночих патронімів і андронімів: гетьман → *гетьманич* ‖ *гетьманівна* ‖ *гетьманиха*. Проміжне місце належить жіночим назвам із так званою подвійною мотивацією, які залучаються одночасно до паралельної деривації і моції: читати → *читач* ‖ *читачка* і *читач* → *читачка*. Окрему групу формують відносно нечисленні факти відфемінінної деривації: *вдова* → *вдівець*, *доярка* → *дояр*. Назви **feminina tantum** є результатом ізольованого словотвору: *породілля*, *покоївка*, *праля*.

Концепція словотвірного опису фемінативів у тлумачних словниках вочевидь формувалася з урахуванням виразного домінування відмаскулінного вектора їх похідності. Звичайно у випадках, де спрацьовує правило чоловічої моції (до обсягу чоловічої родо-особової назви додається лише додатковий компонент «жіночість»), фемінативи забезпечені словниковими маркерами відмаскулінної похідності **Жін. до:** ***молільниця*** Жін. до молільник. Ті фемінативи, у яких правило моції не спрацьовує, словники подають безвідносно до їх похідності: ***свояк*** 1. Брат дружини, ***своячка*** 1. Сестра дружини. Проте не в усіх випадках словотвірного

опису фемінативів правило чоловічої моції враховано, до того ж різні словники по-різному засвідчують словотвірну залежність фемінатива від маскулінного найменування: ***кармеліт*** Чернець католицького ордену…, ***кармелітка*** Черниця католицького ордену… (СУМ-11, 1970–1980; ВТС-СУМ, 2007), пор. ***кармелітка*** Жін. до кармеліт (СУМ-20, 2010–2021).

Орієнтація на відображення відмаскулінної похідності фемінативів задекларована у теоретичних засадах укладання тлумачного словника: «Іменники жіночого роду, що походять від іменників чоловічого роду переважно на означення виду занять або зовнішності, тлумачаться за формулою **Жін. до:** *карлиця* Жін. до карлик 1; карличка» (*Лінгвістично-інформаційні студії*, 2018, сс. 100–101)[2], тож із метою уніфікації словотвірних характеристик реєстрового фемінатива тлумачний словник фактично «підтягує» під відмаскулінну похідність (маркер Жін. до) факти інших типів творення слів. Деривати з подвійною мотивацією *вершник* і *вершниця* (від *верхи*) і *вершниця* ← *вершник*, *наймач* і *наймачка* (від *наймати*) і *наймачка* ← *наймач* тощо подано у СУМ-11 (1970–1980), ВТССУМ (2007) та СУМ-20 (2010–2021) як відмаскулінні: *вершниця* Жін. до вершник, *наймачка* Жін. до наймач. Ще один приклад подібної несправжньої «відмаскулінності» – у СУМ-11 (1970–1980), ВТССУМ (2007) і СУМ-20 (2010–2021) *блудниця* заст. Жін. до *блудник*, у СУМ-20 (2010–2021) *доярка* Жін. до *дояр*, хоча номени *дояр*, *блудник* є очевидним фактом відфемінінного словотвору – від *доярка*, *блудниця* [пор. *дояр* і *доярка* як деривaційно незалежні слова у СУМ-11 (1970–1980) та ВТССУМ (2007)]. Не цілком зваженими є й інші приклади: фемінатив *веселунка* засвідчено у СУМ-20 (2010–2021) як Жін. до *веселун* [у СУМ-11 (1970–1980) і ВТССУМ (2007) він відсутній], натомість *веселуха* подається і в СУМ-20 (2010–2021), і в СУМ-11 (1970–1980) та ВТССУМ (2007) як деривaційно незалежна назва щодо *веселун*, хоча в останньому прикладі правило моції спрацьовує.

Слід визнати, що факти кодеривації демографічних назв жінки засвідчено в тлумачних словниках в окремий спосіб: спочатку за горизонталлю під формою множини *галичани* (*галичанин*, ч., *галичанка*, ж.), потім ще раз окремим реєстровим словом із ремаркою **див.**: *галичанка* див. *галичани*. Проте словотвірна реальність у таких випадках може вступати в очевидну

[2] У Передмові до СУМ-20 їх коло є ширшим, проте знову ж таки обмеженим лише чоловічою моцією: «похідні іменники жіночого роду, утворені від іменників чоловічого роду, тлумачаться через відповідні слова чоловічого роду» (СУМ-20, 2010–2021, т. 1, с. 15).

суперечність із реальною мовною дійсністю, позаяк для *галичанин* формою множини виступає *галичани*, натомість для окремого реєстрового слова *галичанка* формою множини є *галичанки* (Тараненко, 2021, с. 89). Прикметно, що ремарка **див.** лише відсилає читача до вихідної реєстрової статті, проте на словотвірну похідність не вказує. Варто було б якось таки лексикографічно об'єктивувати в тлумачних словниках і подвійну мотивацію, не «підтягуючи» її під відмаскулінну, а у випадках відфемінінного словотвору (*прибиральник*, *феміністка*, *стриптизер* тощо) ввести аналогічну ремарку **Чол. до** (див. також Тараненко, 2021, с. 88).

Зрозуміло, що детальна інформація про похідність реєстрового слова не є обов'язковим складником тлумачного словника, хоча у світовій лексикографії тенденція до подання похідних одиниць вокабуляру із широким окресленням їхніх словотвірних характеристик помітно зростає (Марченко, 2013, с. 256). Наведені вище й інші приклади проблематичності лексикографічного оприявнення словотвірної похідності фемінатива вимагають уточнення багатьох питань словотвірної теорії та узгодження їх із практикою лексикографування. Вирішенню проблеми сприяло б створення тлумачно-словотвірного словника, який би формально оприявнив похідність словотвірного фемінатива у лексикографічному спрацюванні.

Варіантність фемінативів і проблеми її лексикографування

На жаль, сьогодні практично поза межами дослідницьких пріоритетів залишається і вкрай важлива для лексикографування проблема варіантності новітніх та ревіталізованих словотвірних фемінативів. Їй присвячено лише окремі зауваги в контексті динаміки родової категоризації іменника (Зайцева, 2018, сс. 127–128; Лиса, 2015, с. 289) і категорії «жіночість» у сучасному українському словотворенні (Кислюк, 2012, с. 103) без глибокого аналізу її причин і наслідків. Праці, присвячені принципам подання конкурентних номінацій в українській лексикографічній практиці (Таран, 2011), варіантність фемінативів узагалі оминають, а в теорії лексикографії маємо лише загальне положення: «структурні варіанти подаються кожен окремо (***баклажановий*** і ***баклажанний***), переважно через формулу „Те саме, що…"» (*Лінгвістично-інформаційні студії*, 2018, с. 69).

Словотвірні фемінативи в українській мові формують дві групи з різною структурою варіантної парадигми – вертикальною та горизонтальною. Першу складають різноосно́вні словотвірні **варіанти-синоніми** (формуються за вертикаллю, мають формально різні кореляти чоловічого роду). Вони спираються на синонімію твірних основ чоловічих родо-особових назв, тож можуть разом із ними семантично і стилістично розподібнюватися, набувати іншої сполучуваності, набирати чи втрачати на частотності вживання, упродовж тривалого часу функціонуючи як синоніми, засвідчені тлумачними словниками за традицією як окремі реєстрові одиниці: *килимарка* Жін. до килимар, *килимарниця* Жін. до килимарник, *килимниця* Жін. до килимник [за СУМ-20 (2010–2021) – рідко]. Словник тлумачного типу засвідчує не лише конкурентні номінації жінки, але й результати їх конкурування, коли один із варіантів-синонімів набуває переваги у слововживанні, а з ним – і фемінатив: *ініціативник* (розм.) → *ініціативниця* (розм.), *ініціатор – ініціаторка*. Знаходимо у тлумачних словниках і варіанти, що виникають через формальний збіг і маскулінного, і фемінізованого найменування особи у російській мові: *натурщик* (заст.) – *натурщиця* (заст.), *натурник – натурниця*, щоправда більшість із них фіксується найсучаснішими словниками СУМ-11 (ДТ) (2017), СУМ-20 (2010–2021) поки що без обмежувальних позначок: *скрипач – скрипачка*, *скрипаль – скрипалька*; *велогонник – велогонниця*, *велогонщик – велогонщиця* і лише одиниці – з обмежувальними ремарками: *вертолітник – вертолітниця*, *вертольотчик* – рідко *вертольотчиця*. Тлумачні словники фіксують і семантичні розходження варіантів, якщо вони виявляють лише окремі зони перетину денотативного обсягу, як у прикладі *носійка* Жін. до носій і *носителька* Жін. до носитель. Чоловіча родо-особова назва *носій* має в українській мові 4 значення: 1. Хто переносить вантажі. 2. Представник чогось. 3. перен. Виразник чогось. 4. спец. Розповсюджувач інфекції, хвороби. Фемінатив *носійка* має в усіх наявних тлумачних словниках української мови позначку **рідко** і кореспондує з чоловічою назвою в усіх чотирьох значеннях. Інша назва *носитель* книжн., заст. засвідчена як синонімічна до *носій* лише у значенні ‘виразник чогось’, так само як і *носителька* книжн. заст. ‘виразниця чогось’.

Тлумачна лексикографія оприявнює й факти ревіталізації варіантів цього типу: з двох варіантів-синонімів *вихователька* і *виховниця*, засвідчених у РУС (1924–1933), до СУМ-11 (1970–1980) був залучений

лише перший, другий варіант було повернено до реєстру укладачами СУМ-20 (2010–2021). Засвідчують тлумачні словники і динаміку конкурування як вихідних маскулінізмів, так і похідних фемінативів: варіанти-синоніми *об'єднальник* рідко, *об'єднувач* разом із відповідними фемінативами *об'єднальниця* рідко, *об'єднувачка* представлені у реєстрі СУМ-11 (1970–1980), натомість ВТССУМ (2007) подає лише *об'єднальник* із маркером *рідко* (без жіночого корелята) і *об'єднувач – об'єднувачка*, в СУМ-20 (2010–2021) залишено лише *об'єднувач – об'єднувачка*.

Загалом же з огляду на тяглу традицію (від початку ХХ століття) підходи до лексикографічної фіксації фемінативів-синонімів як структурних варіантів упродовж кінця ХХ – початку ХХІ століття відносно стабілізувалися (див. дет. Архангельська, 2020), тож у реєстрових матеріалах сучасних тлумачних словників кожен із різноосно́вних варіантів-синонімів подано окремим словом із вказівкою на його похідність від синонімічної чоловічої родо-особової назви чи окремих її значень (Жін. до).

Значно складнішою є проблема лексикографічної фіксації іншого типу словотвірних варіантів – **фемінативів-паралелізмів**, що формуються за горизонталлю, мають спільноосно́вні кореляти чоловічого роду (одні й ті ж самі маскулінізми у генералізувальному значенні), спираються на синонімію фемінізувальних формантів: *пожил**иц**я – пожил**ичк**а* рідко, *поет**ес**а – поет**к**а* заст., *шв**ачк**а – шв**аля*** тощо і звичайно забезпечуються ремаркою **Те саме, що**. Подібне варіювання, а, відповідно, й конкурування назв особи жіночої статі простежувалося і на попередніх етапах розвитку українського фемінікону (свояк – *своячи**н**я*, *своячк**а***, єгиптянин – *єгиптянин**а***, *єгиптянк**а***), хоча й зі значно нижчою інтенсивністю порівняно з варіантами-синонімами (Брус, 2019). Їх в історичних словниках української мови та двомовних словниках початку ХХ століття подавали по-різному, проте частіше – за горизонталлю, у межах одного словникового гасла: изгнанница – *вигнанка*, *вигна́ниця* (РУС, 1924–1933), часом зі знаком =: свідок – *свідка* і *свідчиця* = свідка (СГ, 1907–1909). У сучасній тлумачній лексикографії спостерігаємо тенденцію до такого подання, коли варіант з'являється у словнику двічі: за вертикаллю і за горизонталлю з ремаркою **Те саме, що** (як варіант – **Тс**): ***вигнанка*** Жін. до вигнанець, ***вигнанниця*** Те саме, що *вигнанка*, тричі чи й більше разів, якщо варіантів-паралелізмів більше, ніж два: ***директорка*** розм. Жін до директор 1, ***директриса*** розм. Те саме, що директорка, ***директорша*** розм. 2. Те саме, що *директорша* і *директорка*. Проте і тут маємо

приклади, коли варіанти-паралелізми в одних випадках забезпечені позначкою **Те саме, що**, в інших – ремаркою **див.**, яка, з одного боку, виглядає як осилання, з іншого – не «прописана» у системі словникових ремарок: пор. ***керівниця*** Жін. до керівник, ***керівничка*** розм. **Те саме, що** *керівниця* й ***арф'янка***, ***арф'ярка*** заст. *арфістка*, ***арф'янка*** див. *арф'ярка*, ***арф'ярка*** див. *арф'янка* (СУМ-20, 2010–2021). Непросто користувачеві зорієнтуватися й у СУМ-11 (ДТ) (2017), де наведено лише новий у часі фемінатив, у той час як уже стабілізований – ні, позаяк він засвідчений у СУМ-11 (1970–1980): ***продавчиня*** Тс. продавщиця (***продавщиця*** розм. Жін. до продавець; СУМ-11, 1970–1980).

Прикметною рисою цього типу варіантів фемінативів є виразна здатність до семантичного «розходження» й нерівнозначності їх значень. Частина таких назв, найбільш вдалих на тлі процесу конкурування номінацій, як-от: *невільниця* (пор. *невільничка*), *пожилиця* (пор. *пожиличка*), зокрема й андронімічних, які від початку ХХ століття розширили своє значення на окреме найменування соціально активної особи жіночої статі: *професорша* розм. 'дружина професора', *професорка* заст. 'дружина професора' → розм. 'жінка-професор', було залучено до словників радянської та пострадянської доби. Подібні непоодинокі факти семантичної нерівнозначності чоловічої та варіантних жіночих родо-особових назв лексикографічно засвідчено у СГ (1907–1909): *невірник* 'недовѣрчивый человек'; *невірниця*, *невірничка* 'невѣрная женщина' – 'жінка, що поводиться зрадливо, лукаво, підступно'. Така тенденція підсилюється з другої половини ХХ століття й фіксується (щоправда, не завжди послідовно) тлумачними словниками разом із результатом конкурування фемінативів: СГ (1907–1909) подає як варіанти *невільниця* і *невільничка*, натомість СУМ-11 (1970–1980) та ВТССУМ (2007) – лише *невільниця* (без маркера заст.), СУМ-20 (2010–2021) відновлює обидва варіанти, проте з обмежувальними позначками: *невільниця* заст., *невільничка* розм. Те саме, що невільниця.

На загал наприкінці ХХ століття варіювання фемінативів-паралелізмів відносно стабілізувалося, а за маскулінізмами, які з погляду деривaційної синтагматики були здатні вступати в суфіксальні родові кореляції, у багатьох випадках закріпився один нормативний стилістично нейтральний жіночий відповідник: *працівник – працівниця*, *поет – поетеса* тощо. Проте від початку ХХІ століття ситуація кардинально змінилася: снага до унезалежнення української мови від андроцентричної її домінанти,

від задекларованого багатьма вченими «деспотизму» російської мови й у цьому сегменті номінативної системи на тлі загальної снаги до націоналізації української мови, підхоплена україномовним суспільством, вилилася в надзвичайно активний процес творення словотвірних фемінативів за «правилами порушення правил» деривaційної синтагматики, які обмежували появу жіночих корелятів у значної частини чоловічих родо-особових назв (*терапевт*, *академік*, *бібліофіл* тощо). Сьогодні мовна практика засвідчує розлогі варіантні ряди новітніх фемінативів-паралелізмів: мовець – *мовкиня*, *мовчиня*, науковець – *науковка*, *науковиця*; редактор – *редакторка*, *редакториня*, *редактриня*, *редакториса*, *редактриса* та ін. Такі ряди (звичайно 3–4-компонентні, проте у деяких із них індекс варіювання може сягати 6-ти і 7-ми з огляду на снагу до застосування всіх можливих фемінізувальних формантів) створюють потужний «надлишок» у деривaційній парадигматиці, виправданий лише тоді, коли варіанти мають особливе навантаження.

Тож чи має і як має тлумачна лексикографія реагувати на потужну варіантну надлишковість? Чи мають такі варіанти якесь особливе навантаження і наскільки вони доцільні, відповідні системним критеріям мови й прийнятні у тлумачному вокабулярі? Хвиля розлогого варіювання фемінативів особливо активізувалась упродовж останнього десятиліття, тож і найновіший у часі СУМ-20 (2010–2021) вже не здатен надолужити згаяне. Щоправда, до його реєстру залучено певну кількість відомих раніше й нових варіантів-синонімів (за вертикаллю, як окремі реєстрові одиниці з ремаркою Жін. до) і варіантів-паралелізмів (за горизонталлю, в одному словниковому гаслі і ще раз окремим гаслом із осиланням Те саме що), щоправда, з різним ремаркуванням (пор. Те саме, що і див.): ***греки*** (одн. *грек* ч., *грекиня* і *гречанка*), ***грекиня*** див. гречанка, ***гречанка*** див. грекиня; ***акторка*** Жін. до актор; *актриса*, ***актриса*** Те саме, що акторка, ***артистка*** Жін. до артист і не завжди послідовним наведенням встановлених ремарок: ***кіноактриса*** Те саме, що кіноартистка (мало би бути *кіноакторка*), проте явище новітнього варіювання фемінативів-паралелізмів у ньому зі зрозумілих причин не враховано. Прикметно, що чітких принципів і підстав до залучення словотвірних варіантів фемінативів (на відміну від фонетичних і структурних) до реєстру словника не знаходимо і в описі лінгвістичних і технологічних засад української тлумачної лексикографії (*Лінгвістично-інформаційні студії*, 2018).

Проблеми лексикографічного маркування фемінативів

Словникову ремарку як елемент системи спеціальних позначок та коментарів для характеристики реєстрового слова сьогодні вважають універсальною лексикографічною категорією і важливим засобом нормування загальнолітературного вокабуляра. Однак у сучасній лексикографічній теорії і практиці немає узгодженості ні щодо визначення ремарки, ні щодо репертуару словникових ремарок та їх типів (див. дет. Зайцева, 2014, сс. 167–172). З огляду на роль тлумачної лексикографії у стабілізації сучасного українського фемінікону нормотворче призначення словникової ремарки постає як ще одна проблема, що потребує вирішення.

Найчастіше словникові ремарки поділяють на граматичні та стилістичні, проте з огляду на специфіку фемінативів словники звичайно залучають до лексикографічного їх опису і словотвірні, і семантичні. **Граматичні ремарки**, що репрезентують морфологічні норми (загальноприйняті морфологічні форми слів), упродовж XX–XXI століття стабілізувалися і не потребують коментарів: ***вальцювальниця*** і, *ж*. **Словотвірна ремарка** (осилання) **Жін. до** вказує на похідний іменник жіночого роду, утворений від відповідного іменника чоловічого роду: ***акробатка*** Жін. до акробат. **Семантичні ремарки** (точніше **семантично-ототожнювальні**) у сучасній академічній лексикографії представлені двома їх різновидами: осиланням, чи вказівкою на тотожність змістового обсягу фемінативів ремаркою **Те саме, що**: ***спадкоємниця*** Те саме, що *спадкоємиця*, ***кравчиха*** Те саме, що *кравчиня* та цифровим маркуванням окремих значень маскулінізмів, що кореспондують зі значеннями фемінативів: ***робітниця*** Жін. до робітник *1*, *2*, *4*. Однак ремарка **Те саме, що** має подвійний статус і семантико-ототожнювальної, і словотвірної, позаяк вказує не лише на збіг семантичного обсягу одиниць реєстру, але й на дублетну варіантність (творення фемінативів від однієї твірної основи за допомогою різних формантів), що мало би бути прописано у формалізаційних засадах словникового опису. Крім того, серед новітніх фемінативів трапляються варіанти-дублети *борчиня* і *борчиха*, які в сучасному слововживанні диференціювали значення: ‘жінка-борець у окремому виді спорту’ і ‘жінка-борець за ідею’. Тож нагальним завдан-

ням є вирішення питань словникового опису, resp. ремаркування і таких, можливих у майбутньому, одиниць реєстру.

Найскладнішим є питання достатнього набору стилістичних ремарок, що дають можливість характеризувати реєстрові фемінативи за функціонально-стильовими, добовими, емоційно-оцінними, частотними, територіальними тощо ознаками й надати користувачеві інформацію про їх нормативність. Прикметно, що стилістичні ремарки щодо фемінатива позначені значною мірою інтерферентності, що знаходить свій вияв у різних їх поєднаннях із метою функціонально-стилістичної і стильової характеристики реєстрового слова. У тлумачних словниках, починаючи від СУМ-11 (1970–1980), стилістичні характеристики фемінативів кореспондують із численними суміжними ремарками та комплексами ремарок на позначення їх стильових: **книжн.** (*вершителька*), **книжн., рідко** (*благовісниця*), **нар.-поет.** (*бранка*), територіальних: **діал.** (*попрятниця*), добових: **іст.** (*казначея*), **заст.** (*викупниця*), **заст. уроч.** (*провидиця*), **заст., нар.-поет.** (*бусурманка*), **заст., поет.** (*віщунка*), **дорев.** (*економка*), **дорев., розм.** (*простолюдка*), частотних: **рідко** (*чтителька*), емоційно-оцінних характеристик: **зневажл.** (*вітрогонка*), **лайл.** (*бахурка*) та сфери галузевого вживання: **юр.** (*посвідниця*), **юр., книжн.** (*довірителька*).

Намагаючись відобразити у реєстрі словника мовну динаміку кінця XX – початку XXI століття, укладачі СУМ-20 (2010–2021) залучили до його складу результати найактивніших типів фемінінного словотворення із суф. **-к**(а): *акціонерка*, *банкірка*, *літератка*, **-иц**(я): *мовознавиця*, *медійниця*, *керівниця*, зокрема й нечисленні жіночі назви із суф. **-ин**(я): *мисткиня*, *владкиня*, проте їх стилістичний статус об'єктивовано надто непевно.

Найпроблемнішою у лексикографуванні фемінативів сьогодні є ремарка **розм.**, що у динаміці маркування межує з хронологічною **заст.**, статистичною **рідко** та поверненою в обіг укладачами СУМ-20 (2010–2021) стильовою ремаркою **прост**. За даними обстежених словників, ремарка *розм.* у них застосована, за традицією СУМ-11 (1970–1980), або в «чистому вигляді»: **розм.** (*інженерка*), або в поєднанні з дотичними до неї ремарками: **розм., рідко** (*служебниця*), **розм., заст.** (*простачка*), **розм., жарт.** (*командирка*), **дорев., розм.** (*простолюдка*) тощо. Частина фемінативів, засвідчених у СУМ-20 (2010–2021), оприявнюють процес диференціації і стабілізації варіантів (***керівниця*** Жін. до керівник, ***керівничка*** розм. Те саме, що керівниця) та окремих фемінативів: пор. *вірничка* і *вірниця* (СГ, 1907–1909), *вірниця* заст. (СУМ-11, 1970–1980; ВТССУМ, 2007), *вірниця*

(без жодної ремарки) СУМ-20 (2010–2021). Частина новітніх і ревіталізованих жіночих назв забезпечена обмежувальними позначками **розм.**: *кандидатка* (хімічних наук), *екскурсоводка*, **заст.**: *воїтелька*, *канцеляристка*, **рідко**: *змагунка*, частина – ні: *інспекторка*, *колористка*. В окремих випадках новітній фемінатив у СУМ-20 (2010–2021) отримує стильову позначку **поет.**, проте без осилання **Жін. до**, до того ж ілюстративний матеріал не засвідчує однозначно його вітального характеру: *владкиня* поет. *володарка* (із прикладом *владкиня-ніч*), натомість сумірний фемінатив *владичиця* у ВТССУМ (2007) має ремарку **уроч.**: *владичиця* уроч. Жін. до владика, в СУМ-11 (1970–1980) *владичиця* засвідчено без жодної ремарки.

Ремарка **розм.** позначена й найбільш високою мірою суб'єктивності й непослідовності з боку укладачів словників або окремих їх томів: *організаторка*: СУМ-11 (1970–1980) – ремарка рідко, ВТССУМ (2007) – без жодного маркера (читай – нейтр.), СУМ-20 (2010–2021) – ремарка розм.; *викладачка*: СУМ-11 (1970–1980) і ВТССУМ (2007) – розм., СУМ-20 (2010–2021) – нейтр.; *директорка*: СУМ-11 (1970–1980) – розм., ВТССУМ (2007) – розм., СУМ-20 (2010–2021) – нейтр. тощо. Особливо цінними є приклади, що ілюструють зворотній процес набуття фемінативом стилістичних характеристик, відтак – обмежень у вживанні: *агрономка*: СУМ-11 (1970–1980) – нейтр., ВТССУМ (2007) не фіксує, СУМ-20 (2010–2021) – розм.; *інженерка*: СУМ-11 (1970–1980), ВТССУМ (2007) – рідко, СУМ-20 (2010–2021) – розм.; *математичка*: СУМ-11 (1970–1980) – нейтр., ВТССУМ (2007) – не фіксує, СУМ-20 (2010–2021) – розм. Звісно, що принцип послідовності має бути врахований і при залученні слів до реєстру словника, проте звернімо увагу на відсутність у ВТССУМ (2007) *агрономка*, *математичка* й інших фемінативів (*відбудовниця*, *відмовниця* розм., *вершителька* книжн. тощо), засвідчених у СУМ-11 (1970–1980). Тож питання, наскільки об'єктивно відобразили тлумачні словники реальні стилістичні зміни в мові, залишається відкритим і вимагає випрацювання чітких критеріїв ідентифікації стилістичної характеристики **розм.** із метою мінімалізувати суб'єктивний чинник лексикографічного опису реєстрового фемінатива. Слід врахувати, що при визначенні розмовності фемінатива та його варіантів вагому роль відіграють і позамовні чинники, традиція, узвичаєність вживання.

Загалом позначка **розм.** орієнтує користувача словником головним чином на ті фемінативи, що використовуються в розмовній сфері повсяк-

денного побутового спілкування і не є стилістично нейтральними. І якщо позначку **рідко** (а принагідно й **заст.**) з погляду лексикографічної об'єктивності можуть підтвердити лінгвостатистичні дані Національного корпусу текстів (***носійка***, ***змагунка*** рідко, ***балетниця***, ***вірниця*** заст.), то об'єктивність позначки **розм.** потребує випрацювання надійних методів її верифікації. Вкрай важливим бачиться і з'ясування сумірності змістового обсягу позначки **розм.**, як вона дефінована у Передмові до СУМ-11 (1970–1980) та СУМ-20 (2010–2021), з виразною специфікою різних груп фемінативів і характером їх позиціонування на осі **розмовність** – **нейтральність**. Нечітко означеною залишається у Передмові до СУМ-20 (2010–2021) і повернена ремарка **прост.**, використовувана укладачами словника й щодо фемінативів. Не «прописана» чітко і ремарка **див.** з погляду її належності до словотвірної чи семантичної частини лексикографічного опису слова. Важливим бачиться і регіональне маркування фемінативів: реєстрову одиницю ***колежанка*** СУМ-20 (2010–2021) маркує лише як розм., проте фемінатив є очевидним регіоналізмом, що відображає західноукраїнський варіант української мови початку XX століття і мав би бути забезпеченим ремаркою **зах.** (дет. Архангельська, 2019, сс. 115–116). Усі ці ремарки потребують належного лексикографічного обґрунтування з огляду на специфіку фемінативів як реєстрових одиниць.

Окремою проблемою залишається словникове маркування «зросійщених» варіантних фемінативів. Одні з них у тлумачних словниках марковано як рідковживані: *пожиличка* рідко, пор. *пожилиця*, застарілі: *натурщиця* заст., пор. *натурниця* і лише часом – як розмовні: *секретарша* розм. – *секретарка*, інші, аналогічні, яких більшість, наводяться в сучасних ВТССУМ (2007) та СУМ-20 (2010–2021) як стилістично недиференційовані варіанти: *молочниця* і *молочарка*, *венеціанка* і *венеційка* та ін. Часом «зросійщений» фемінатив подається як стилістично нейтральний на противагу власне українському: *балетниця* розм. і *балерина*, часом взагалі вилучається із реєстру тлумачного словника з заміною його на творений за власне українськими моделями: пор. *манікюрша* розм., *наладчиця* (СУМ-11, 1970–1980) і *манікюрниця*, *наладниця* (СУМ-20, 2010–2021). Зросійщений фемінатив у реєстрі словника мав би мати якусь обмежувальну ремарку, якщо СУМ-20 (2010–2021) позиціоновано як словник нормативний. Різнорідність ремарок біля таких фемінативів або – частіше – їх відсутність свідчить про потребу уважнішого підходу до їх лексикографічного опису й випрацювання чіткої схеми

стилістично-стильового, часового і просторового маркування таких одиниць реєстру.

Висновки

І попри те, що окремі сегменти лексикографічного опису фемінативів у тлумачних словниках української мови з часом більшою чи меншою мірою стабілізувалися, до сьогодні залишається актуальним подальше випрацювання чітких лексикографічних засад залучення фемінативів до реєстру тлумачного словника, фіксації вертикального і горизонтального їх виміру, деривaційної та семантичної частини опису, залучення до структури словника варіантних фемінативів та лексикографічного їх маркування. Звісно, що фемінативи є лише сегментом тлумачного вокабуляра, тож, зважаючи на його обсяг, цілком зрозумілими є розбіжності у фіксації частини найменувань жінки, що, з одного боку, позначені снагою до відображення динаміки їх «буття» в українській мові, з іншого – непослідовністю, неузгодженістю дій редакційної колегії та суб'єктивним баченням функціонально-стильової характеристики того чи того фемінатива укладачами словників чи окремих їх томів. Відтак надзвичайно важливим постає узгодження результатів лексикологічної, деривaційної, стилістичної атестації та принципів лексикографічної презентації фемінативів у тлумачному словнику, уточнення засад залучення одиниць жіночого фемінікону до його реєстру з метою мінімалізації суб'єктивного складника лексикографічної ідентифікації фемінативів у тлумачному словникарстві.

Умовні скорочення

ВТССУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (Бусел, 2007).

РУС – *Російсько-український словник* (Кримський & Єфремов, 1924–1933).

СГ – *Словарь украинскаго языка, собранный редакціей журнала «Кіевская старина»* (Гринченко, 1907–1909).

СУМ-11 (ДТ) – *Словник української мови: Додатковий том* (Гриценко, 2017).

СУМ-11 – *Словник української мови* (Білодід, 1970–1980).

СУМ-20 – *Словник української мови: У 20 томах* (Русанівський, 2010–2021).

Бібліографія

Архангельська, А. (2019). *Femina cognita: Українська жінка у слові й словнику*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Архангельська, А. (2020). Словотвірна фемінізація українського жіночого лексикону і явище варіантності. *Slavistična revija*, *68*(3), 411–426.

Безпояско, О. К., Городенська, К. Г., & Русанівський, В. М. (1993). *Граматика української мови*. Либідь.

Брус, М. (2019). *Фемінітиви в українській мові: Генеза, еволюція, функціонування* (Pt. 1). ПНУ ім. В. Стефаника.

Виноградов, В. В. (1975). О формах слова. In В. В. Виноградов, *Избранные труды по русской грамматике* (pp. 33–50). Наука.

Городенська, К. (Ed.). (2017). *Граматика сучасної української літературної мови: Морфологія*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Гриценко, П. Ю. (2011). «Слово поза словником»: Реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. In *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: Теорія, практика, типологія* (pp. 238–249). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Загнітко, А. (2011). *Теоретична граматика сучасної української мови: Морфологія – Синтаксис*. ТОВ ВКФ «БАО».

Зайцева, О. (2014). Ремарка як лексикографічна категорія. *Актуальні питання гуманітарних наук*, *9*, 167–172.

Зайцева, О. (2018). Варіантність у родовій категоризації іменників (на матеріалі мовлення сучасного українського телебачення). *Вісник Київського лінгвістичного університету*, *21*(1), 121–130. https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2018.135662

Кислюк, Л. П. (2012). Категорія «жіночість» у сучасному українському словотворенні. *Ученые записки ТНУ им. В. Вернадского: Серия Филология. Социальные коммуникации*, *25/64*(4/2), 97–105.

Космеда, Т. А. (2014). Фемінізація сучасної української мови: Актуалізація лексико-словотвірного класу слів – назв осіб жіночої статі: Дещо про практику їхнього лексикографування. In Т. Космеда (Ed.), *Гендерна лінгвістика в Україні: Історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* (pp. 161–174). Коло.

Лиса, Г. І. (2015). Динаміка сучасної родової категоризації іменника та її лексикографічна інтерпретація. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ: Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*, *31*, 287–294.

Лінгвістично-інформаційні студії: Т. 3. Тлумачна лексикографія: Кн. 1. Словник української мови у двадцяти томах. (2018). УМІФ НАН України.

Марченко, Т. Я. (2013). Лексикографічне опрацювання словотвірних одиниць: Теоретичні засади та основні здобутки. In *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (pp. 256–262). ТОВ «КММ».

Пузиренко, Я. (2012). Чинники впливу на лексикографування назв осіб жіночої статі як відображення сучасних проблем словникарства. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля: Серія Філологічні науки*, *2012*(2(4)), 163–166.

Стишов, О. А. (2020). Особливості суфіксального словотворення неологізмів на позначення осіб у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження*, *2020*(53), 127–140. https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.12

Таран, А. А. (2011). Принципи подання конкурентних номінацій в українській лексикографічній практиці. In *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: Теорія, практика, типологія* (pp. 433–440). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Тараненко, О. О. (2021). *Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Словники

Білодід, І. К. (Ed.). (1970–1980). *Словник української мови* [СУМ-11] (Vols. 1–11). Наукова думка.

Бусел, В. Т. (Ed.). (2007). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* [ВТССУМ]. Перун.

Гринченко, Б. (Ed.). (1907–1909). *Словарь украинскаго языка, собранный редакціей журнала «Кіевская старина»* [СГ] (Vols. 1–4). Друкарня а. т. Н. Т. Корчак-Новицького.

Гриценко, П. Ю. (Ed.). (2017). *Словник української мови: Додатковий том* [СУМ-11 (ДТ)] (Pt. 1–2). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Кримський, А., & Єфремов, С. (Eds.). (1924–1933). *Російсько-український словник* [РУС] (Vols. 1–3). Червоний шлях.

Русанівський, В. М. (Ed.). (2010–2021). *Словник української мови: У 20 томах* [СУМ-20] (Vols. 1–11). Наукова думка.

Bibliography (Transliteration)

Arkhanhelska, A. (2019). *Femina cognita: Ukraïns'ka zhinka u slovi ĭ slovnyku*. Vydavnychyĭ dim Dmytra Buraho.

Arkhanhelska, A. (2020). Slovotvirna feminizatsiia ukraïns'koho zhinochoho leksykonu i iavyshche variantnosti. *Slavistična revija*, *68*(3), 411–426.

Bezpoiasko, O. K., Horodens'ka, K. H., & Rusanivs'kyĭ, V. M. (1993). *Hramatyka ukraïns'koï movy*. Lybid'.

Brus, M. (2019). *Feminityvy v ukraïns'kiĭ movi: Heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia* (Pt. 1). PNU im. V. Stefanyka.

Horodens′ka, K. (Ed.). (2017). *Hramatyka suchasnoï ukraïns′koï literaturnoï movy: Morfolohiia*. Vydavnychyï dim Dmytra Buraho.

Hrytsenko, P. IU. (2011). "Slovo poza slovnykom": Reiestr slovnyka iak problema suchasnoï tlumachnoï leksykohrafiï. In *Ukraïns′ka leksykohrafiia v zahal′noslov'ians′komu konteksti: Teoriia, praktyka, typolohiia* (pp. 238–249). Vydavnychyï dim Dmytra Buraho.

Kosmeda, T. A. (2014). Feminizatsiia suchasnoï ukraïns′koï movy: Aktualizatsiia leksyko-slovotvirnoho klasu sliv – nazv osib zhinochoï stati: Deshcho pro praktyku ïkhn′oho leksykohrafuvannia. In T. Kosmeda (Ed.), *Henderna linhvistyka v Ukraïni: Istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka* (pp. 161–174). Kolo.

Kysliuk, L. P. (2012). Katehoriia "zhinochist′" u suchasnomu ukraïns′komu slovotvorenni. *Uchenye zapiski TNU im. V. Vernadskogo: Seriia Filologiia. Sotsial′nye kommunikatsii*, *25/64*(4/2), 97–105.

Linhvistychno-informatsiïni studiï: Vol. 3. Tlumachna leksykohrafiia: Pt. 1. Slovnyk ukraïns′koï movy u dvadtsiaty tomakh. (2018). UMIF NAN Ukraïny.

Lysa, H. I. (2015). Dynamika suchasnoï rodovoï katehoryzatsiï imennyka ta ïï leksykohrafichna interpretatsiia. *Naukovyï visnyk kafedry IUnesko KNLU: Seriia Filolohiia. Pedahohika. Psykholohiia*, *31*, 287–294.

Marchenko, T. IA. (2013). Leksykohrafichne opratsiuvannia slovotvirnykh odynyts′: Teoretychni zasady ta osnovni zdobutky. In *Ukraïns′ka i slov'ians′ka tlumachna i perekladna leksykohrafiia* (pp. 256–262). TOV "KMM".

Puzyrenko, IA. (2012). Chynnyky vplyvu na leksykohrafuvannia nazv osib zhinochoï stati iak vidobrazhennia suchasnykh problem slovnykarstva. *Visnyk Dnipropetrovs′koho universytetu im. Al′freda Nobelia: Seriia Filolohichni nauky*, *2012*(2(4)), 163–166.

Styshov, O. A. (2020). Osoblyvosti sufiksal′noho slovotvorennia neolohizmiv na poznachennia osib u suchasniï ukraïns′kiï movi. *Linhvistychni doslidzhennia*, *2020*(53), 127–140. https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.12

Taran, A. A. (2011). Pryntsypy podannia konkurentnykh nominatsiï v ukraïns′kiï leksykohrafichniï praktytsi. In *Ukraïns′ka leksykohrafiia v zahal′noslov'ians′komu konteksti: Teoriia, praktyka, typolohiia* (pp. 433–440). Vydavnychyï dim Dmytra Buraho.

Taranenko, O. O. (2021). *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyï hendernyï rukh*. Vydavnychyï dim Dmytra Buraho.

Vinogradov, V. V. (1975). O formakh slova. In V. V. Vinogradov, *Izbrannye trudy po russkoï grammatike* (pp. 33–50). Nauka.

Zahnitko, A. (2011). *Teoretychna hramatyka suchasnoï ukraïns′koï movy: Morfolohiia – Syntaksys*. TOV VKF "BAO".

Zaïtseva, O. (2014). Remarka iak leksykohrafichna katehoriia. *Aktual′ni pytannia humanitarnykh nauk*, *9*, 167–172.

Zaïtseva, O. (2018). Variantnist′ u rodoviï katehoryzatsiï imennykiv (na materiali movlennia suchasnoho ukraïns′koho telebachennia). *Visnyk Kyïvs′koho linhvistychnoho universytetu*, *21*(1), 121–130. https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2018.135662

Dictionaries

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukraïns'koï movy* [SUM-11] (Vols. 1–11). Naukova dumka.

Busel, V. T. (Ed.). (2007). *Velykyĭ tlumachnyĭ slovnyk suchasnoï ukraïns'koï movy* [VTSSUM]. Perun.

Hrynchenko, B. (Ed.). (1907–1909). *Slovar' ukrainskago iazyka, sobrannyĭ redaktsieĭ zhurnala "Kievskaia starina"* [SH] (Vols. 1–4). Drukarnia a. t. N. T. Korchak-Novyts'koho.

Hrytsenko, P. IU. (Ed.). (2017). *Slovnyk ukraïns'koï movy*: *Dodatkovyĭ tom* [SUM-11 (DT)] (Pt. 1–2). Vydavnychyĭ dim Dmytra Buraho.

Kryms'kyĭ, A., & IEfremov, S. (Eds.). (1924–1933). *Rosiĭs'ko-ukraïns'kyĭ slovnyk* [RUS] (Vols. 1–3). Chervonyĭ shliakh.

Rusanivs'kyĭ, V. M. (Ed.). (2010–2021). *Slovnyk ukraïns'koï movy: U 20 tomakh* [SUM-20] (Vols. 1–11). Naukova dumka.

On the Lexicographic Presentation of Female Nominations in Dictionaries of the Ukrainian Language

Summary

This article deals with the main problematic issues concerning the linguistic and technical principles of lexicographic presentation of female nominations in dictionaries of the Ukrainian language. The study analyses the positioning of female nominations on the axis "word form – separate word", the grounds for their inclusion in / exclusion from the dictionary, the objectification of their derivational characteristics, the formalised description of their variants, and the lexicographic presentation of their functional and stylistic features, with the attendant problems of dictionary marking. The author proposes possible ways of optimising the lexicographic description of female nominations in such dictionaries. The analysis considers material from the second half of the twentieth century and the first decades of the twenty-first century; it also makes use of data from bilingual Russian-Ukrainian dictionaries.

O prezentacji leksykograficznej nazw żeńskich w słownikach języka ukraińskiego

Streszczenie

W artykule omówiono główne problemy dotyczące językowych i technicznych zasad prezentacji leksykograficznej nazw żeńskich w słownikach języka ukraińskiego. Opracowanie analizuje ich umiejscowienie na osi „forma wyrazowa – wyraz odrębny", podstawy włączenia/wykluczenia ze słownika, obiektywizację cech derywacyjnych, sformalizowany opis wariantów oraz prezentację leksykograficzną cech funkcjonalnych i stylistycznych, jak również związane z tym problemy dotyczące oznaczenia w słowniku. Autorka proponuje możliwe sposoby optymalizacji opisu leksykograficznego nazw żeńskich w słownikach tego typu. W analizie uwzględniono materiał z drugiej połowy XX wieku i pierwszych dekad XXI wieku; opracowanie wykorzystuje również dane z dwujęzycznych słowników rosyjsko-ukraińskich.

Keywords: female nomination; word-formation of female nominations; variantivity; functional and stylistic characteristics; dictionary marker

Słowa kluczowe: nazwy żeńskie; tworzenie nazw żeńskich; wariantywność; cechy funkcjonalne i stylistyczne; oznaczenie słownikowe

Alla Arkhanhelska, Palacký University Olomouc, Olomouc, Czech Republic
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0699-3026
Correspondence: alla_arkhanhelska@yahoo.com

The preparation of this work was supported by the Faculty of Arts of the Palacký University in Olomouc under the Fund for the Support of Scientific Activity (project FPVČ2022/01 *Gender-sensitive reform of Slavic languages through the prism of linguo-ecology*).

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2012-12-01; Accepted: 2022-03-24; Published: 2022-12-31